

Maciej Warchoń*

orcid.org/0000-0001-8495-8088

Eugeniusz Zawateń**

orcid.org/0000-0002-4615-8167

Historia przekształceń wieńcowego dworu w Koźniewie Wielkim od XVIII do końca XX wieku w świetle badań architektonicznych

History of the Transformations of a Log Manor House in Koźniewo Wielkie between the Eighteenth Century and the End of the Twentieth Century in the Light of Architectural Research

Słowa kluczowe: Koźniewo Wielkie, architektura drewniana, badania architektoniczne, architektura Mazowska, dwory barokowe

Keywords: Koźniewo Wielkie, wooden architecture, architectural research, architecture of Masovia, Baroque manor houses

Wstęp

Koźniewo Wielkie zlokalizowane jest na północnym Mazowszu, w gminie Sońsk, w niedalekiej odległości od Ciechanowa. W centrum wsi, na terenie silnie przekształconego założenia parkowego wznosi się nieużytkowany budynek dawnego dworu, jeszcze do roku 2011 wykorzystywany przez miejscową szkołę podstawową. Wyniosły łamany dach obiektu i bogata dekoracja snycerska jego elewacji od dawna budziły zainteresowanie krajoznawców oraz badaczy architektury rezydencjonalnej Mazowsza, uważających go za jeden z najbardziej wartościowych przykładów barokowej, drewnianej architektury dworskiej regionu.

Celem opracowania jest przedstawienie przekształceń dworu na podstawie przeprowadzonych w roku 2020 badań architektonicznych struktury zabytku oraz materiałów i technik budowlanych wykorzystanych do jego wzniesienia. Badaniem objęto konstrukcję obiektu (wzajemne relacje poszczególnych części i powiązania konstrukcyjne, rodzaj materiału i sposób jego obróbki, układ konstrukcyjny, połączenia ciesielskie poszczegól-

Introduction

Koźniewo Wielkie is located in northern Mazovia, in the Sońsk municipality, a small distance away from Ciechanów. In the village's center, at the site of a strongly transformed park complex, stands the unused building of a former manor house, which had been used by the local primary school prior to 2011. The grand combination roof of the building and the rich woodwork decoration of its facades had long inspired interest in regionalists and researchers specializing in Mazovia's residential architecture, believing it to be one of the most valuable specimens of wooden manorial Baroque architecture of the region.

The goal of this paper is to present the transformation of the manor house based on an architectural investigation of its structure, material and construction techniques used to build it, which was performed in 2020. The investigation included the building's structural system (the mutual relations of each of its parts and their structural linkages, material type and the method used to work it, the structural system, the carpentry joints of

* mgr, Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie

** dr inż.

*M.Sc., National Heritage Institute in Warsaw

** Ph.D. Eng.

Cytowanie / Citation: Warchoń M., Zawateń E. History of the Transformations of a Log Manor House in Koźniewo Wielkie between the Eighteenth Century and the End of the Twentieth Century in the Light of Architectural Research. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2022, 69:109–125

Otrzymano / Received: 14.04.2021 • **Zaakceptowano / Accepted:** 3.03.2022

doi: 10.48234/WK69MANOR

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews



Ryc. 1. Dwór w Koźniewie Wielkim, widok od strony północno-zachodniej; fot. M. Warchoń 2020.

Fig. 1. Manor in Koźniewo Wielkie, view from the northwest; photo by M. Warchoń 2020.

nych elementów, systemy ciesielskich znaków montażowych) oraz jego cechy indywidualne i elementy wystroju architektonicznego. Na potrzeby badań wykonano również datowanie dendrochronologiczne drewna (mające na celu precyzyjne określenie daty ścięcia drzew), z którego wykonano poszczególne części konstrukcji obiektu. Przeprowadzone analizy skonfrontowano z dotychczasowymi badaniami historycznymi dworu oraz informacjami dotyczącymi jego dziejów.

Stan badań

Dwór w Koźniewie Wielkim już w przeszłości przedmiotem był badań naukowych o charakterze historycznym. W roku 1978 w Oddziale w Warszawie PP PKZ na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Ciechanowie opracowano studium historyczne, autorstwa Moniki Petsch, jak dotąd najpełniejsze opracowanie historyczno-konserwatorskie zabytku [Petsch 1978]. Poza informacjami historycznymi dotyczącymi dziejów majątku koźniewskiego (zaczepnietymi z wnikliwej kwerendy archiwalnej) i próbą określenia historii budowlanej dworu (opartą głównie na zachowanych księgach hipotecznych majątku, pozwalających prześledzić zmiany właścicieli od końca XVIII do początku XX wieku [„Księgi hipoteczne majątku Koźniewo”]), opracowanie zawiera opis obiektu pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku oraz bogaty serwis zdjęciowy autorstwa Jerzego Szandomirskiego. Informacje historyczne zawarte w studium powielano w licznych publikacjach o charakterze popularnonaukowym, dotyczących architektury dworskiej na terenie Mazowsza [Jaroszewski, Gierlach 2009, s. 166], mazowieckich zabytków [Żabicki 2010, s. 74; Ługowski 2020, s. 260–263] i zabytków architektury drewnianej [Ruszczyk 2009, s. 240], a także m.in. w artykułach prasowych prezentujących zabytki okolic Ciechanowa [Mysiakowski 2011]. Dwór wymieniany jest również w *Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce* [1977, s. 21] oraz w szerszym kontekście w pracach naukowych doty-



Ryc. 2. Elewacja facjaty wschodniej; fot. M. Warchoń 2020.

Fig. 2. Eastern dormer; photo by M. Warchoń 2020.

each of its elements and carpentry assembly notation systems) as well as the heritage site's unique features and elements of its architectural décor. For the purposes of the investigation, dendrochronological dating of wood was used, intended to precisely establish the date when the trees used to build each of the building's structural elements had been felled. The analyses were confronted with previous historical studies of the manor house and information concerning its past.

State of research

The manor house in Koźniewo Wielkie had already been a subject of historical research in the past. In 1978, by commission of the Voivodeship Conservator of Monuments in Ciechanów, a historical study was drafted by Monika Petsch of the Warsaw Section of the PP PKZ, which remained the major and most comprehensive historico-conservatorial study of the heritage site [Petsch 1978]. Apart from historical information based on a thorough archival query and concerning the history of the Koźniewo Wielkie estate and an attempt at determining the construction history of the manor house (based primarily on the surviving mortgage registers of the estate, which allowed the tracing of changes in ownership between the end of the eighteenth and the beginning of the twentieth century [“Księgi hipoteczne majątku Koźniewo”]), the study also includes a description of the site as it was encountered towards the end of the 1970s, along with a rich set of photographs by Jerzy Szandomirski. The historical information included in this study was repeated in a series of subsequent popular-science publications on the manorial architecture of Mazovia [Jaroszewski, Gierlach 2009, p. 166], Mazovia's heritage sites [Żabicki 2010, p. 74; Ługowski 2020, p. 260–263], monuments of wooden architecture [Ruszczyk 2009, p. 240], and press articles presenting the monuments from the area near Ciechanów. The manor house was also mentioned in *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* [1977, p. 21] and, in a wider context, in academic texts on the residences of minor and middle nobles in northwestern Mazovia in

czących siedzib drobnej i średniej szlachty na północno-zachodnim Mazowszu w drugiej połowie XVIII i pierwszej połowie XIX wieku [Rozbicka 1999] oraz ochrony dworów w regionie ciechanowskim [Małowiecki 1994, s. 20–37]. Skromną literaturę przedmiotu badań uzupełniają niepublikowane opracowania o charakterze ewidencyjnym i technicznym, znajdujące się w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Ciechanowie, analizujące stan zachowania dworu na potrzeby prac remontowych. W ostatnim okresie temat ten był również przedmiotem pracy inżynierskiej [Rudnicki 2020].

Historia przekształceń dworu w świetle badań architektonicznych

Wieś Koźniewo, po raz pierwszy wzmiankowana w połowie XV wieku, znajdowała się wówczas w posiadaniu rycerskim Bronisława Przedom herbu Ostoja. Pod koniec XV stulecia stanowiła własność Andrzeja i Małgorzaty Koźniewskich, a w roku 1522 należała do Jakuba Koźniewskiego [Petsch 1978, s. 16]. Prawdopodobnie w rękach rodziny Koźniewskich (którzy przybrali nazwisko od nazwy wsi stanowiącej centrum dóbr) pozostawała przez większość XVI i XVII wieku. Na początku XVIII stulecia jako poseesor wymieniany jest Jan Jakub Ponikowski, następnie około połowy XVIII wieku dobra mogły być własnością rodziny Sutkowskich¹.

Zdecydowanie więcej informacji o historii Koźniewa posiadamy od połowy XVIII wieku, kiedy właścicielem majątku został chorąży raciański Antoni Zieliński, jeden z najbogatszych właścicieli ziemskich na północnym Mazowszu, wywodzący się z rodziny Zielińskich herbu Świnka osiadłych w dobrach Zaręby w ziemi przasnyskiej [<http://mazovia.genealogiapolska.pl/date/zielinscy.htm>]. W roku 1765 Antoni Zieliński ożenił się z podstolanką łukowską Katarzyną Sutkowską herbu Pobóg i odziedziczył w posagu Koźniewo albo zakupił je około 1768, czyniąc centrum swych rozległych dóbr zlokalizowanych w okolicach Ciechanowa i Przasnysza. Przeprowadzone badania architektoniczne pozwoliły na doprecyzowanie historii powstania dworu w Koźniewie Wielkim. W ich świetle dwór został wybudowany z inicjatywy Antoniego Zielińskiego i jego żony Katarzyny w dwóch kampaniach pomiędzy rokiem 1777 a 1780²: w 1777 mogły powstać ściany, nakryte dachem dopiero w 1780, istnieje też ewentualność ścinki i gromadzenia materiału budowlanego w kilku sezonach zimowych w latach 1777–1780. W obu przypadkach datę ukończenia podstawowych prac ciesielskich, a tym samym datę budowy dworu można określić z dużym prawdopodobieństwem na rok 1780.

Z pierwszego okresu budowy pochodzą: fundamenty kamienne z dużych, granitowych głazów eratycznych, prawie całość konstrukcji zrębu ścian zewnętrznych i wewnętrznych (wykonanych w drewnianej konstrukcji zrębowej z bierwion o średnim przekroju 23 x 30–35 cm, łączonych w węglach zamkami ciesielskimi w typie rybiego ogona z krytym czopem bez

the second half of the eighteenth and the first half of the nineteenth century [Rozbicka 1999] and the conservation of manor houses in the Ciechanów region [Małowiecki 1994, p. 20–37]. The modest literature was supplemented by a range of unpublished texts—registry and technical documents found in the archives of the Voivodeship Conservator of Monuments in Ciechanów, which analyzed its state of preservation for the purposes of renovation. In recent years, the state of preservation of the Koźniewo manor house was also the subject of a Bachelor's thesis written as a part of the wood technology course at the Warsaw University of Life Sciences [Rudnicki 2020].

History of the manor house's transformations in the light of architectural research

The village of Koźniewo was first mentioned in the mid-fifteenth century, as it was then a knightly property of Bronisław Przedom of the coat of arms of Ostoja. Towards the end of the fifteenth century, it was the property of Andrzej Koźniewski and his wife Małgorzata, and in 1522 it belonged to Jakub Koźniewski [Petsch 1978, p. 16]. It remained in the hands of the Koźniewski family (which had taken its name from the village that acted as the center its estate) for the majority of the sixteenth and seventeenth centuries. In the beginning of the eighteenth century, one Jan Jakub Ponikowski was listed as the owner, while around the mid-eighteenth century the estate may have been the property of the Sutkowski family.¹

Significantly more information on the history of Koźniewo comes from after the mid-eighteenth century, when ownership of the estate went to Raciaż *chorąży* Antoni Zieliński, one of the wealthiest landowners in northern Mazovia at the time, descended from the Zieliński family of the coat of arms of Świnka, who settled in the estate of Zaręba in Przasnysz Land [<http://mazovia.genealogiapolska.pl/date/zielinscy.htm>]. In 1765, Antoni Zieliński married Katarzyna Sutkowska of the coat of arms of Pobóg, the daughter of the lord steward of Łuków, and either came into possession of Koźniewo through her dowry or purchased it around 1768, making it the center of his extensive estate located around Ciechanów and Przasnysz. The architectural research performed as a part of this study allowed for determining the history of the construction of the manor house in Koźniewo Wielkie with greater precision. In their light, the manor house was constructed on the initiative of Antoni Zieliński and his wife Katarzyna Zielińska nee Sutkowska, in two stages between 1777 and 1780²: its walls may have been built in 1777 and could have been covered with a roof three years later, in 1780. There is also the possibility of logging and the collection of a suitable amount of construction material over several winter seasons in the years 1777–1780. In both cases, the date of the conclusion of carpentry work, and thus date of the manor house's completion, can be determined with significant certainty as 1780.



Ryc. 3. Odkrywka południowo-zachodniego węgła zrębu ścian zewnętrznych; fot. E. Zawaleń 2020.

Fig. 3. Probing site in the southwestern corner of the external log walls; photo by E. Zawaleń 2020.



Ryc. 4. Okno w elewacji wschodniej z odkrywką pierwotnego oboknia; fot. E. Zawaleń 2020.

Fig. 4. Window in the eastern facade with a probing site on an original jamb; photo by E. Zawaleń 2020.

stosowania ostatków – ryc. 3; ściany wewnętrzne połączone z wieńcem ścian obwodowych na jednostronny wręb pletwowy) wraz z obramieniami konstrukcyjnymi okien i drzwi oraz większa część konstrukcji stropu i więźby dachu (wykonanej w konstrukcji storczykowej, o dwukondygnacyjnym układzie odzwierciedlającym kształt czterospadowego dachu łamanego; ryc. 7, 9). Do konstrukcji wieńca ścian, odrzwi i obokni, stropów oraz dachu użyto dobrej jakości drewna sosnowego, w postaci tzw. całych drzew, starannie obrobionego ręcznie siekierą i toporem³. W okresie tym został również ukształtowany układ pomieszczeń budynku, który zasadniczo nie uległ przekształceniu do dziś. Prawdopodobnie pierwotna jest też lokalizacja pionów kominowych, a być może i część dolna niektórych kominów (zwłaszcza środkowych). Najprawdopodobniej z pierwszą fazą budowy dworu można też wiązać pozostałości wewnętrznej stolarki drzwiowej z płycinami o formach rokokowych (przeniesionych w trakcie późniejszych przekształceń do pomieszczeń na poddaszu i w sieni głównej pod schodami; ryc. 10) oraz odkryte w trakcie badań, zachowane częściowo boazerie ścian dawnego salonu i jadalni. W kolejnych latach obiekt był zapewne wyposażony i dekorowany. Pierwsze związane z nim fakty historyczne dotyczą informacji o ślubie

The following are from the first stage of construction: stone foundations made of large granite erratic stones, almost the entirety of the external and internal log walls (built using notched logs with an average cross-section of 23x30–35 cm, joined in the corners with dovetail notches, with hidden tenons without passes—Fig. 3; the internal walls were joined with the peripheral walls using a single-sided dovetail notch) along with the structural frames for windows and doors, and the major part of the ceiling and roof truss (constructed as a king post truss with a two-story layout that reflected the shape of a combination hip roof; Fig. 7, 9). Good-quality pine wood in the form of so-called whole trees, worked manually using axes, with great precision,³ to construct the log walls, jambs, ceilings and roof truss. This period also saw the laying out of the building's rooms, which has not changed significantly to the present. The location of chimney shafts is also most probably original, as is perhaps also the lower portion of some chimneys (especially the central ones). One can also probably associate the first phase of construction with the remains of internal wooden doors, which featured panels with Rococo forms (which were relocated during later transformations to the attic spaces and in the main hall underneath the

i weselu Teodory, drugiej córki Antoniego Zielińskiego, ze stolnikiem ciechanowskim Jerzym Wołłowiczem w roku 1787 [<http://mazovia.genealogiapolska.pl/date/zielinscy.htm>]. Budynek musiał być już wówczas ostatecznie wykończony i prawdopodobnie od kilku lat zamieszany. Co ciekawe, zestawiając daty i miejsca urodzin poszczególnych córek Antoniego i Katarzyny Zielińskich, można wywnioskować, że zamieszkali w Koźniewie (zwanym wówczas Koźniewo Dębinki lub Koźniewo Dwór) niedługo po ślubie, a jeszcze przed budową obecnego dworu, i tu przyszły na świat ich dzieci: Elżbieta (ur. 1774), Klara (ur. 1775), Brygida (ur. 1776) i Zuzanna (ur. 1778) [<http://mazovia.genealogiapolska.pl/date/zielinscy.htm>]. Fakt ten świadczy o istnieniu wówczas starego dworu, który prawdopodobnie rozebrano po wybudowaniu nowej siedziby.

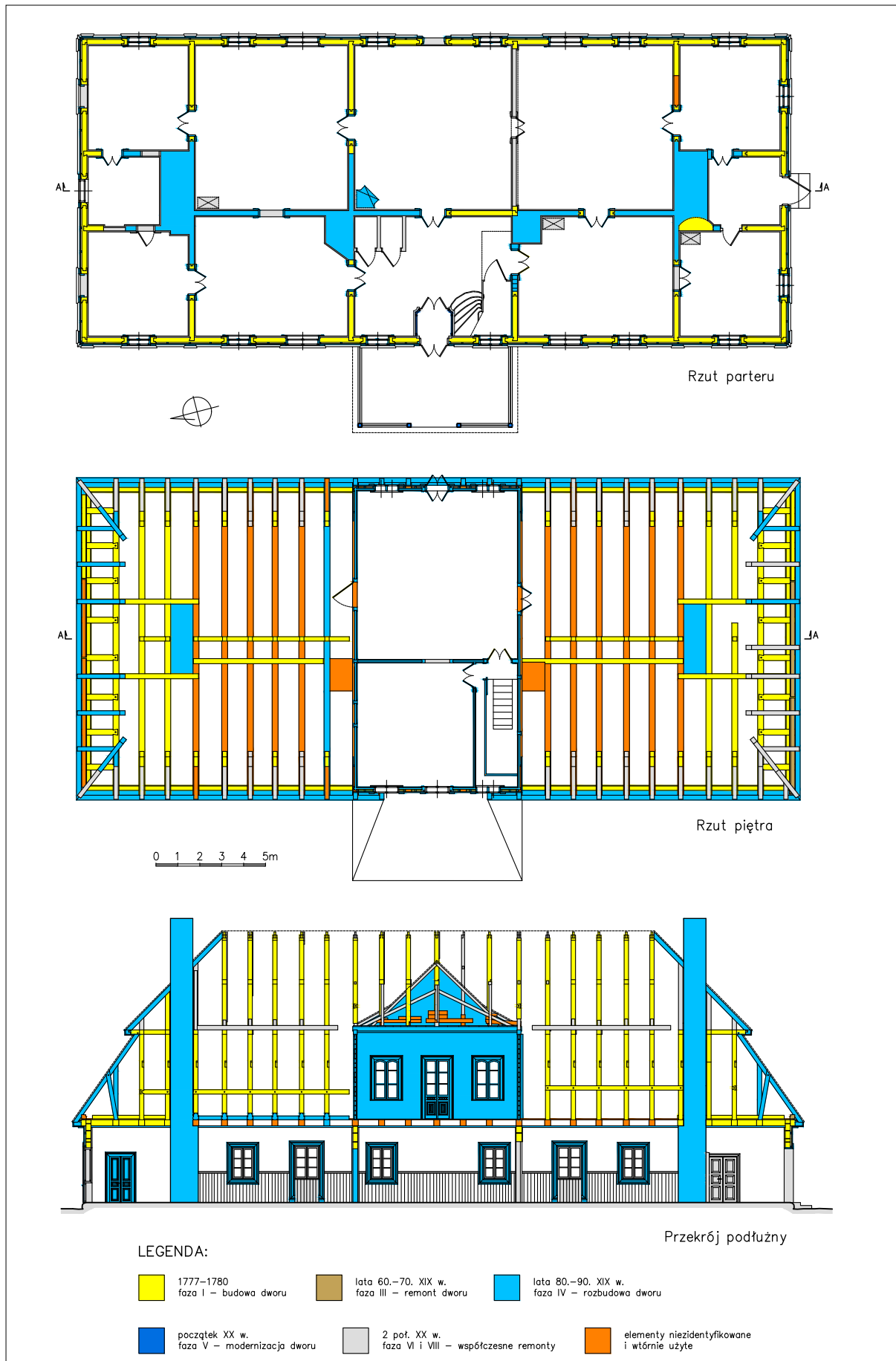
Wzniesiony w roku 1780 dwór Zielińskich był typowym dla drugiej połowy XVIII wieku przykładem tradycyjnej, drewnianej, parterowej siedziby ziemiańskiej, która swoją skalą i wielkością odpowiadała potrzebom, ale też aspiracjom jednego z najbogatszych wówczas właścicieli ziemskich na północnym Mazowszu. Dwór założono w układzie północ–południe (ścianą frontową na zachód, a tylną, ogrodową na wschód) na rzucie wydłużonego prostokąta oraz regularnym i symetrycznym układzie wnętrza i wynikających z niego osi okiennych i drzwiowych. W części środkowej wnętrza zakomponowano w układzie dwutraktowym o nieznacznie głębszym trakcie tylnym, natomiast partie skrajne otrzymały układ dwupółtraktowy z analogicznymi pomieszczeniami w narożnikach, rozdzielonymi umieszczonymi pośrodku sieniami bocznymi. W części centralnej zakomponowano 6 pomieszczeń o jednakowej szerokości, w trakcie frontowym centralnie umieszczono sień z głównym wejściem do budynku w ścianie zachodniej, a na jej osi głównej – pomieszczenie reprezentacyjne z osiowo zlokalizowanym wyjściem do ogrodu. Łącznie zakomponowano 12 pomieszczeń, z których trzy pełniły funkcję sieni. Pomiędzy sobą skomunikowano je drzwiami zlokalizowanymi amfiladowo we wszystkich ścianach wewnętrznych poszczególnych pokoi. Również rozmieszczenie zewnętrznych otworów drzwiowych odpowiadało zasadom symetrii i osiowości: po jednym w każdej z elewacji, ściśle na ich osiach. Główne drzwi od zachodu mogły zostać poprzedzone ozdobnie opracowanymi schodami wejściowymi.

Analogicznie rozwiązano również układ otworów okiennych. Większe pokoje w części środkowej otrzymały po dwa okna umieszczone w ścianach frontowej bądź tylnej, natomiast pomieszczenia narożne po dwa okna, ale rozlokowane po jednym w ścianach podłużnych i bocznych. Sionki boczne doświetlono jedynie poprzez otwory drzwiowe. Pomieszczenia ogrzewane były piecami bądź kominkami z trzonami kominowymi zlokalizowanymi w narożnikach ścian wewnętrznych, od strony poszczególnych sieni. Prawdopodobnie pierwotnie mogło być 6 takich pionów wychodzących ponad połacie dachu: dwa oddzielne większe pionowe sal środkowych po obu stronach sieni głównej (w zbliżonym układzie do

stairs; Fig. 10) and the partially preserved wainscoting of the walls of the former living room and dining room that were discovered during research. In subsequent years, the manor house was presumably furnished and decorated. The first historical facts associated with the then-existing building concern information about the wedding ceremony and reception of Antoni Zieliński's second daughter, Teodora, with Ciechanów Pantler Jerzy Wołłowicz in 1787, which took place at the manor [<http://mazovia.genealogiapolska.pl/date/zielinscy.htm>]. The building must have been fully furnished and inhabited for at least a couple of years at that time. What is interesting, when one compares the dates and places of birth of each of the daughters of Antoni Zieliński and his wife Katarzyna, it can be concluded that they moved into Koźniewo (then known either as Koźniewo Dębinki or Koźniewo Dwór) shortly after their wedding, but prior to the construction of the current manor house, and it is there that their children were born: Elżbieta (b. 1774), Klara (b. 1775), Brygida (b. 1776) and Zuzanna (b. 1778) [<http://mazovia.genealogiapolska.pl/date/zielinscy.htm>]. This fact supports the presumption that the old manor house, which was dismantled after the construction of the new residence, had still existed at the time.

The Zieliński manor house erected in 1780 was a case of traditional, wooden, single-story landowner's residence typical for the second half of the eighteenth century, which corresponded to both the needs and aspirations of one of the wealthiest landowners of northern Mazovia with its scale and size. The manor house was designed as having a north–south layout (its frontal wall facing west and its posterior, garden wall facing east), on an elongated rectangular floor plan and a highly regular and symmetrical pattern of interiors and window and door axes stemming from this pattern. In the central section of the interior, it was designed as a two-bay layout, with a slightly deeper posterior bay, while the outer portions of the building were designed as a two-and-a-half bay layout with analogous spaces in the corners divided by centrally placed side halls. In the central sections, a portion of the spaces were designed to have a uniform width, with the hall with the main entrance to the building, located in the western wall, located centrally in the frontal bay, with the main formal space on its axis, with an axially placed exit to the garden. Twelve rooms were designed in total, three of which were halls. Circulation between the spaces was provided by doors in an enfilade layout, installed in every internal wall of each room. Likewise, the placement of external doors corresponded to the principles of symmetry and axuality, and they were placed one each in every facade, exactly at their axes. The main doors from the west could have had a more elaborately decorated set of entrance stairs in front of them.

An analogous design was adopted for windows. Larger spaces in the central section were given two windows each, placed in both the frontal and posteri-



Ryc. 5. Rozwarstwienie chronologiczne; oprac. M. Warchoł 2020.

Fig. 5. Chronological stratification; by M. Warchoł 2020.



Ryc. 6. Boazeria ścian wewnętrznych pomieszczeń salonu i jadalni; fot. E. Zawaleń 2020.

Fig. 6. Wainscoting of the internal walls of the living room and dining room; photo by E. Zawaleń 2020.

stanu dzisiejszego) oraz mniejsze, prawdopodobnie pojedyncze pionowe pomieszczenia narożnych. Kominy mogły mieć konstrukcję murowaną lub drewnianą (kominy sztagowe), zwłaszcza w pokojach narożnych.

Bryła budynku rozwiązana została wręcz „wzornikowo”: kondygnację parteru nakrywał wysoki, łamany dach czterospadowy o różnym kącie nachylenia połaci, większym w przypadku połaci dolnych i mniejszym w górnych (mansardowy). Stosunek wysokości ścian do wysokości dachu wynosił 1:2, a dach podzielony był gzymsem na kondygnacje w stosunku 1:1. Tym samym ukształtowano bryłę składającą się z trzech równych części, z których dolną stanowiła partia ściany, a dwie górne – wyniosły dach łamany.

Monumentalną w skali bryłę dworu uzupełniały interesujące, lecz skromne w wyrazie elementy pierwotnej dekoracji architektonicznej. Ściany drewniane miały widoczny układ bierwion konstrukcji wraz z narożnymi połączeniami ciesielskimi. Dziewięciosiowe elewacje wzdłużne i trójosiowe elewacje boczne podzielone były rytmicznym układem obramień konstrukcyjnych okien i drzwi, wystających przed lico ściany na około 4 cm. Dzięki uzyskanym w ten sposób efektom światłocieniowym elewacje nie były „płaskie”, lecz charakteryzowały się wyraźnym rysunkiem otworów drzwiowych i okiennych, wzbogaconych być może zewnętrznymi okiennicami. Elewacje wieńczyły profilowane belki gzymsu zawieszzonego na końcówkach belek stropowych, gzyms o prawdopodobnie analogicznym profilu rozdzielał również górne i dolne połacie dachu pokrytego gontem. W początkowym okresie lico zewnętrzne bierwion ścian nie było wykańczane i miało naturalny kolor drewna.

Wobec braku śladów i zachowanych pozostałości (z uwagi na przekształcenia dachu w części centralnej) nie można dziś stwierdzić, czy w elewacjach frontowej lub/i tylnej dwór posiadał ozdobne ganki kolumnowe osłaniające wejścia lub ozdobne facjatki podkreślające jego osiowość. Badania dachu wykazały, że w części centralnej konstrukcja posiadała podniesiony do

or walls, whilst the corner spaces were also given two windows each, but one was placed on the longitudinal and one on the transverse wall. The side halls were illuminated only via the door apertures. The spaces were heated using either furnaces or chimneys with smokestacks located in the corners of internal walls, from the side of each hall. Originally there probably could have been six such stacks extending above the roof surface: two separate large shafts of the central spaces on both sides of the main hall (in a layout similar to the current state) and smaller, probably singular stacks from corner spaces. The chimneys could have been either masonry or wooden (post chimneys), especially in the case of chimneys in corner rooms.

The massing of the building was designed in an almost “model” manner, with the ground floor covered by a tall hip combination roof with a varying slope angle, greater in the case of the lower surfaces and smaller in the case of the upper surfaces (a mansard roof). The ratio between the height of the walls to the height of the roof was 1:2, with the roof divided into 1:1 stories via a cornice. Thus, a massing consisting of three equal parts was designed, with the lower being the walls, and the two upper ones formed by the combination roof.

The massing of the manor house, quite monumental in scale, was complemented by interesting yet modest elements of the original architectural décor. The walls had a visible layout of structural logs with corner notches. The nine-axis longitudinal facades and tri-axial side facades were divided with a rhythmic pattern of structural window and door frames, which protruded from the wall face by around 4 cm. The light and shadow effects thus obtained prevented the facades from appearing “flat,” as they had a clear outline of window and door openings, perhaps enhanced by external shutters. The facade was topped by profiled cornice beams suspended on the ends of ceiling beams, with a cornice that probably had an analogous profile also separating the upper and lower roof surfaces, which were covered in shingles.

drugiej kondygnacji system podłużnego usztywnienia ramy sturczykowej więźby, umożliwiający stworzenie w tym miejscu pustej przestrzeni użytkowej poddasza oraz wykonanie facjat podczas budowy dworu bądź też później. Dotychczasowe badania nad architekturą rezydencjonalną dowodzą jednak, że charakterystyczne dla niej i będące wręcz synonimem polskich dworów kolumnowe ganki zaczynają być powszechnie stosowane dopiero w XIX stuleciu, a wcześniejsze dwory, z XVII i XVIII wieku, zazwyczaj jeszcze ich nie miały [Rozbicka 1999, s. 189–192]. W świetle powyższego oraz braku jakichkolwiek inwentarzy i historycznych opisów dworu koźniewskiego zagadnienie to nie może być jednoznacznie przesądzone na obecnym etapie badań i, pozostając jedynie wstępnie zasygnalizowane, musi czekać na ewentualne odkrycie dodatkowych materiałów archiwalnych. Należy jednak podkreślić brak uchwyconych śladów pierwotnych (XVIII-wiecznych) schodów w głównej sieni, co czyniłoby ewentualne facjaty nieużytkowymi w kwestii mieszkalnej i może skłaniać do wniosku, że autorzy konstrukcji dachu jedynie przewidzieli taką możliwość w przyszłości, bądź jeśli facjaty były jednak wykonane od razu, pełniły tylko funkcję gospodarczą lub reprezentacyjno-ozdobną.

Wnętrza budynku w początkowym okresie były prawdopodobnie stosunkowo skromne pod względem dekoracji i wystroju architektonicznego, a ich program użytkowy nie odbiegał od innych rezydencji średniozamożnej i nieco bogatszej szlachty w regionie mazowieckim. Pomieszczenia reprezentacyjne skupione zostały w części środkowej traktu tylnego. Na osi sieni głównej znajdował się prawdopodobnie salon z wyjściem do ogrodu, a po obu jego stronach izba stołowa (jadalnia) oraz naprzeciwko gabinet, biblioteka lub inny pokój o charakterze dziennym. Pozostałe pomieszczenia leżące w trakcie frontowym oraz narożne były zapewne pokojami mieszkalnymi. W dworze raczej nie było kuchni i izb czeladnych, funkcje te musiały zostać zlokalizowane w osobnych budynkach w bezpośredniej bliskości dworu.

W początkowym okresie po budowie ściany wewnętrzne dworu nie były tynkowane, pozostawały w naturalnej fakturze i kolorze drewna lub były pokryte warstwą cienkiej pobiałej wapiennej. Prawdopodobnie w niedługim czasie po postawieniu (być może jeszcze pod koniec XVIII stulecia) ściany części pomieszczeń zostały pokryte papierowymi tapetami z dekoracją ornamentálną. W pomieszczeniach reprezentacyjnych dawnego salonu i jadalni stwierdzono też występowanie ramowo-płycinowych boazerii drewnianych obiegających ściany do wysokości około 1 m, zwieńczonych wałkiem z zaprawy wapiennej i pokrytych warstwą dekoracji mazerunkowej (ryc. 6). Być może podobna lub zbliżona dekoracja znajdowała się również w trzecim pomieszczeniu reprezentacyjnym, tylko uległa zniszczeniu w trakcie późniejszych przekształceń dworu. Salon i jadalnia były połączone szerokim prześwitem lub zespołem stolarek drzewiowych składanych i wykładanych na odcinki ścian w celu stworzenia jednej dużej przestrzeni reprezentacyjnej.

In the initial period, the outer faces of the logs did not have any additional finish and had a natural wood color.

In the light of a lack of traces and surviving remains (due to the transformation of the roof in the central area) it is currently impossible to determine whether the manor house's frontal or posterior facades possessed ornamental porches with columns that would shield its entrances or ornamental dormers that would highlight the building's axiality. An investigation of the roof's structural layout found that in the central section, the structure possessed a system of longitudinal bracing for the king post truss frame that reached up to the second story, which allowed for creating a garret space and the construction of dormers already during the construction of the manor house or to do so later. Previous studies of residential architecture indicated that porches with columns, so distinctive of it and seen as synonymous with Polish manor houses, entered wide use only in the nineteenth century, and earlier manors, from the seventeenth and eighteenth centuries, typically did not feature them [Rozbicka 1999, p. 189–192]. In the light of the above and the lack of any sort of inventories and historical descriptions of the Koźniewo manor house, this issue cannot be fully resolved at this stage of research and can only be initially signaled and await the potential discovery of additional archival materials. However, it should be highlighted that no traces of original (eighteenth-century) stairs in the main hall were found, which would make potential dormers unusable for a garret space and support the conclusion that the authors of the roof's structure merely provided such an option for possible future use, or that if the dormers had been built originally, their use was limited either to storage or formal decoration.

In the initial period, the building's interiors were probably relatively modest in terms of architectural ornamentation and décor, and their utilitarian program did not deviate from other residences belonging to Mazovia's nobles of average or above-average wealth. The formal spaces were collected in the central portion of the posterior bay. Along the axis of the main hall there was most probably a living room with access to the garden, and on both of its sides: a dining room and a study, a library or other daytime room. Other spaces in the frontal bay, as well as in the corners, were probably living spaces. The manor house probably did not feature a kitchen or servant quarters, and these functions had to be located in separate buildings adjacent to the manor house.

In the initial period after the extension, the manor house's external walls were not plastered, retaining the natural texture and color of wood, and were covered with a thin layer of lime wash. Probably shortly after the manor house's construction (perhaps even as early as towards the end of the eighteenth century), the walls of some rooms were covered with wallpaper featuring ornamental decoration. The formal spaces of the former living room and dining room



Ryc. 7. Więżba dachowa; fot. M. Warchol 2020.

Fig. 7. Roof truss; photo by M. Warchol 2020.

Nieznany jest sposób wykończenia stropów, z wyjątkiem sieni bocznych, w których występował belkowy strop nagi pokryty wraz z deskami powalą cienką pobiałą wapienną. Belki stropowe i powalą pozostałych pomieszczeń nie były białkowane, co dowodzi istnienia dolnego pułapu deskowego lub stropu płaskiego w naturalnym kolorze drewna, malowanego, tynkowanego bądź stanowiącego podłoże pod rozwiązania ramowe, listwowe lub kasetonowe.

Nic nie wiemy na temat konstrukcji i form stolarki okiennej, natomiast zachowały się pojedyncze przykłady pierwotnej stolarki drzewianej o płynnej, rokokowej dekoracji płycin i wykończeniu w postaci mazerunku analogicznego z dekoracją boazerii, tworząc spójny element stylowy XVIII-wiecznego wystroju głównych pomieszczeń reprezentacyjnych dworu. Dekorację tę uzupełniały zapewne piece kaflowe i kominki (pozostałości kominków kapiastych zidentyfikowano przy trzonach kominowych w jednym z pokoi mieszkalnych w trakcie frontowym i w sieni południowej), podłogi deskowe, posadzki lub dekoracyjne parkiety oraz elementy ruchomego wystroju w postaci dywanów, kołnierzy mebli itp.

W powyższym stanie dwór funkcjonował zapewne do śmierci Antoniego Zielińskiego w roku 1812 i jego żony Katarzyny w 1822. W tym czasie lico zewnętrzne bierwion ścian pokryto pobiałą wapienną w celu zabezpieczenia drewna przed wodą i owadami. Po śmierci właścicieli ich liczne córki toczyły wieloletnie spory o podział majątku, trwające aż do lat sześćdziesiątych XIX stulecia. Nie sprzyjało to prowadzeniu inwestycji budowlanych i zapewne w okresie tym obiekt był jedynie na bieżąco remontowany, a jego wnętrza odnawiane.

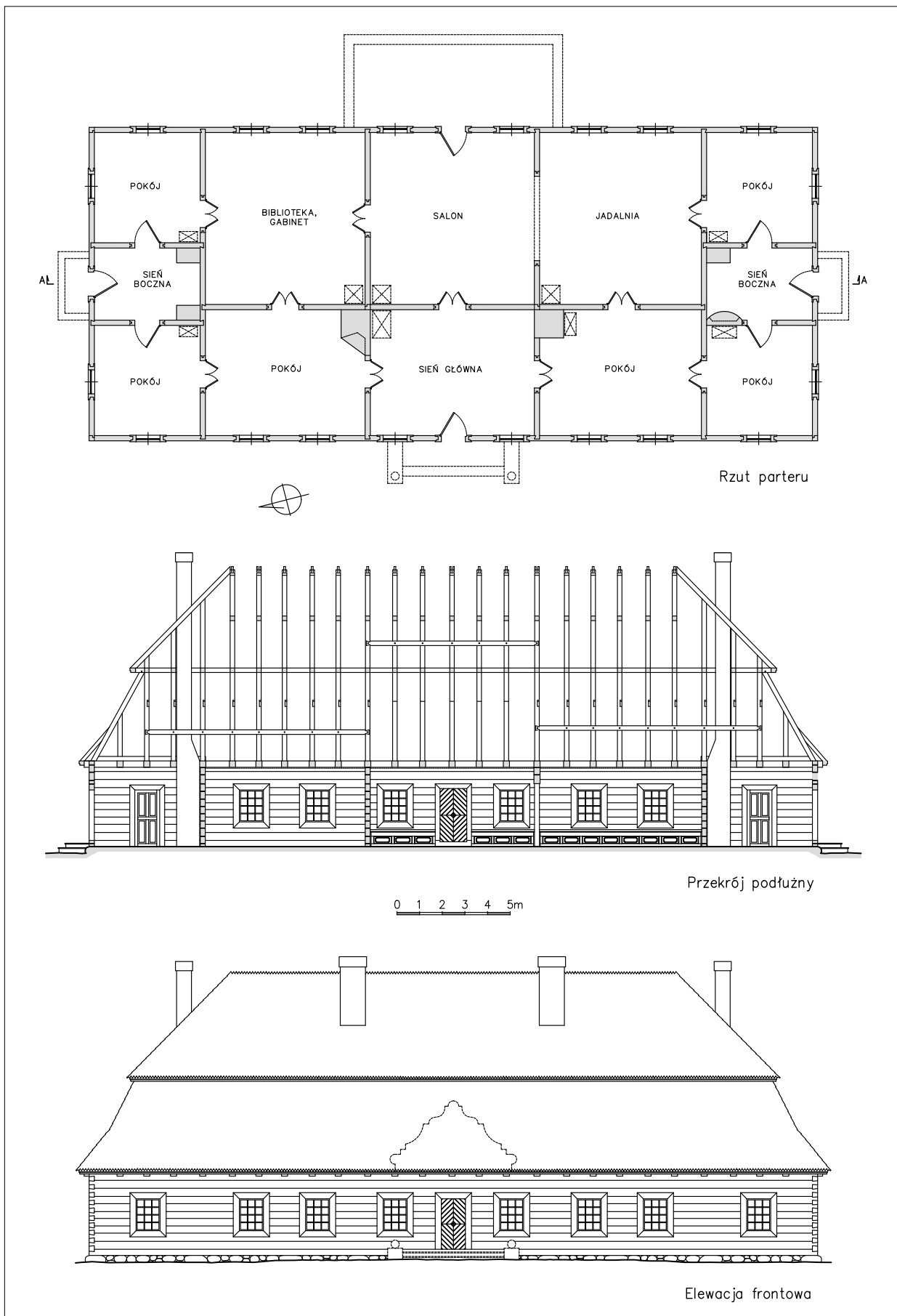
W roku 1841 w księgach hipotecznych nieruchomości figuruje wzmianka o złym stanie zachowania i zniszczeniach zabudowań dworskich, a dwa lata później w Trybunale Cywilnym Guberni Płockiej został wydany nakaz podziału majątku, który jednak nie został

were found to feature wooden frame-and-panel wainscoting that ran along the walls up to a height of around 1 m, topped with lime mortar molding and covered with a wood pattern ornament layer (Fig. 6). Perhaps a similar decoration was also used in the third formal space but was destroyed during the later transformation of the manor house. The living room and dining room were connected via a wide passage or a set of folded doors that could be opened to reach a position parallel to the wall so as to create a large formal space.

The finish of the building's plasters is mostly unknown, with the exception of the side halls, which featured an exposed beam ceiling, covered with a thin layer of lime whitewash along with the decking. The ceiling beams and the decking of the other spaces were not whitewashed, which indicates the existence of a lower decking or a flat ceiling that was either in a natural wooden color, painted, plastered, or formed a base for frame, panel or coffer décor.

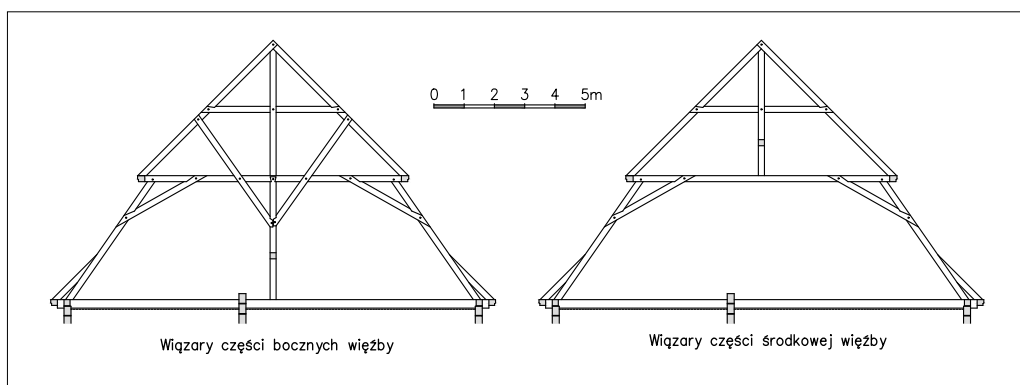
There is a gap in knowledge on the structure and forms of windows, although singular instances of original doors did survive, with a flowing Rococo panel ornamentation and a wood grain finish analogous to the wainscoting, forming a cohesive stylistic element of the eighteenth-century décor of the manor house's main formal spaces. This decoration was probably complemented by masonry heaters and fireplaces (the remains of corner fireplaces were identified near chimney stacks in one of the residential spaces in the frontal bay and in the southern hall), open board floors, flooring or ornamental parquets and elements of movable décor in the form of carpets, blankets, furniture, etc.

The manor operated in the state presented above probably up to the death of Antoni Zieliński in 1812 and that of his wife Katarzyna in 1822. During this time, the outer face of the wall logs was covered with lime whitewash to proof the wood against water and



Ryc. 8. Próba rekonstrukcji stanu dworu w końcu XVIII w.; oprac. M. Warchoł 2020.

Fig. 8. Attempt at a reconstruction of the state of the manor towards the end of the eighteenth century, by M. Warchoł 2020.



Ryc. 9. Rekonstrukcja pierwotnego układu wiązarów więzby dachowej, przekroje poprzeczne; oprac. M. Warchoł 2020.
 Fig. 9. Reconstruction of the original layout of roof truss frames, transverse cross-sections; by M. Warchoł 2020.

wykonany [Petsch 1978, s. 17]. Po śmierci męża, generała Konstantego Przebendowskiego, do Koźniewa powróciła najmłodsza córka Zielińskich Zuzanna, która mieszkała tu do śmierci w 1843. Być może z jej pobytu można wiązać otynkowanie wnętrza całości dworu lub jedynie części pomieszczeń tynkiem wapienno-piaskowym stabilizowanym do bierwion zrębu drewnianymi klinami oraz udekorowanie części pokoi malowanymi

insects. After the parents' deaths, a long period of family conflict began, as the property was to be divided among numerous daughters, which lasted up to the 1860s. This situation was not conducive to construction projects, and it is possible that the manor house was only routinely maintained and its interiors were renovated by the subsequently family members who were living in it.

The mortgage registers for the property feature a note from 1841, which mentioned the poor technical condition and disrepair of manorial buildings, as well as a property division order issued by the Civil Tribunal of the Płock Governorate two years later, which was not executed at the time [Petsch 1978, p. 17]. After the death of her husband, General Konstanty Przebendowski, the youngest daughter of the Zieliński family, Zuzanna, returned to Koźniewo and lived there until her death in 1843. It is with her occupancy that we can presumably associate the application of plasterwork in the interiors of either all or some of the manor house's interiors with lime-and-sand plaster, stabilized to the surface of the wall logs with wedges, and the decoration of certain rooms with painted wallpaper (their remains survived on the walls under later plasterwork). These works can also be tied with the granddaughter of Antoni Zieliński, Marianna Leśniewska, who, together with her sister Katarzyna Gzowska, bought the Koźniewo property at public auction in 1853 and lived in the manor until her death in the 1860s or 70s.

In the 1850s efforts to merge the estate were made by the great grandson of Antoni Zieliński (the issue of Teodora Wołłowicz), Aleksander Sędzimir, the owner of nearby Ślubowo. These efforts succeeded in 1861, when by means of purchase he became the sole owner of the entire estate which then amounted to 1050 Mg. Based on the purchase contract, the right to inhabit the manor house for life and the use of the stable and coach house remained with Marianna Leśniewska. The Sędzimir family—Aleksander and later his son Julian, who permanently resided in Warsaw—remained owners of the estate up to 1886. Previously, researchers tied



Ryc. 10. Pozostałości pierwotnej, rokokowej stolarki drzwiowej; fot. M. Warchoł 2020.

Fig. 10. The remains of original Rococo doors; photo by M. Warchoł 2020.

papierowymi tapetami (ich pozostałości zachowały się na ścianach pod późniejszymi tynkami). Prace te mogły też zostać zlecone przez wnuczkę Antoniego, Mariannę Leśniewską, która wraz z siostrą Katarzyną Gzowską kupiła majątek koźniewski na licytacji publicznej w 1853 i mieszkała w dworze do śmierci w latach sześćdziesiątych lub siedemdziesiątych XIX wieku.

W latach pięćdziesiątych XIX stulecia starania o scalenie majątku podjął prawnuk Antoniego (po córce Teodorze Wołłowicz) Aleksander Sędzimir, właściciel pobliskiego Ślubowa. Starania uwieńczone zostały sukcesem w roku 1861, gdy drogą kupna stał się jedynym właścicielem całości dóbr, liczących wówczas 1050 mórg. Prawo do mieszkania w dworze oraz użytkowania stajni i wozowni pozostało do śmierci przy Mariannie Leśniewskiej. Rodzina Sędzimirów – Aleksander, a następnie jego syn Julian mieszkający na stałe w Warszawie – pozostawali właścicielami majątku aż do 1886. Z rodziną Sędzimirów dotychczasowi badacze wiązali pierwszą przebudowę dworu i wykonanie obecnej dekoracji elewacji [Petsch 1978, s. 20–21], jednak prawdopodobnie przeprowadzili oni około 1872 jedynie remont budynku, znajdujący potwierdzenie w badaniach dendrochronologicznych. Remont mógł dotyczyć naprawy konstrukcji dachu, a być może również wymiany zniszczonych i wyeksploatowanych elementów ścian oraz wystroju wnętrz. Z tego etapu pochodzi część dawnych gzymsów wykorzystanych później wtórnie jako elementy konstrukcji dachu oraz część murowanych odcinków ścian wewnętrznych wymienianych po zniszczeniu lub uszkodzeniu ścian drewnianych. Remont budynku musiał mieć jednak charakter doraźny, gdyż Sędzirowie nie zamieszkali w Koźniewie, a dwór był zapewne użytkowany przez dzierżawców lub zarządców majątku. Z tych powodów należy wykluczyć – podawane w literaturze przedmiotu – prowadzenie za czasów Sędzimirów w latach sześćdziesiątych lub siedemdziesiątych XIX stulecia większych prac remontowych, a tym bardziej prac przy nowym wystroju elewacji dworu. Brak też jednoznacznych podstaw do potwierdzenia informacji historycznych o pożarze zabudowań dworskich w latach osiemdziesiątych XIX wieku – jeśli rzeczywiście pożar wybuchł, nie objął budynku dworu [Petsch 1978].

W roku 1884 wykonano „Plan Dóbr Koźniewo...” ukazujący układ całości założenia dworskiego, być może w związku z planami jego sprzedaży [przerys w: M. Rozbicka, s. 52]. W interesującym nas zakresie budynek został zaznaczony schematycznie, bez uwidocznionych jakichkolwiek dobudówek w postaci ganków lub werand. W granicach ogrodzenia, w sąsiedztwie dworu po stronie południowej, na planie zaznaczono również mniejszy obiekt gospodarczy, drugi znajdował się po północnej stronie dworu, na skraju założenia folwarcznego. Nie można określić funkcji tych budynków, być może któryś z nich stanowił uzupełnienie dla dworu, np. kuchni lub oficyny mieszkalnej dla służby.

W roku 1886 Sędzirowie sprzedali dobra, liczące wówczas 1126 mórg, warszawskiemu kupcowi pochodzenia żydowskiego Dawidowi Buchwajtzowi.

the first remodeling of the manor house and the present-day facade décor with the Sędzimir family [Petsch 1978, p. 20–21], yet it is highly probable that they only carried out a major renovation of the building around 1872, as found by dendrochronological testing.

The renovation may have focused on repairing the roof structure, or perhaps it also involved the replacement of damaged and worn structural wall and interior design elements. Some of the old cornices later reused as elements of the roof structure and a part of the masonry sections of internal walls, replaced after the damage or failure of wooden walls, originated in this period. The renovation of the building must have had only a routine character, as the Sędzimirs did not inhabit Koźniewo, and the manor house was probably used by the estate's tenants or superintendents. It is for this reason that we should rule out the presumed major renovations of the manor by the Sędzimir family in the 1860s and 70s, and especially any work on the new facade décor, as it had been interpreted in the literature thus far. Study of the building did not yield clear evidence to confirm the historical information about a fire breaking out in the manorial buildings in the 1880s, and if such a fire did indeed break out, then it did not affect the manor house [Petsch 1978].

The year 1884 saw the drafting of *Plan Dóbr Koźniewo...* which displayed the layout of the entire manor complex, perhaps in association with plans to sell it [redrawn copy in: M. Rozbicka, p. 52]. In the scope of interest to this study, the manor house was marked schematically, without any extensions in the form of porches or verandas. Within the boundary of the fence, near the manor house, to its south, a smaller service building was also marked, and another to the north of the manor, on the edge of the grange of complex. It is not possible to determine the functions of these buildings, as perhaps one of them could have had a function complementary to the manor, such as a kitchen or a residential outbuilding for house servants.

In 1886, the Sędzimir family sold the estate, which amounted to 1126 Mg, to a Warsaw trader of Jewish descent, Dawid Buchwajtz. It is certain that it is Buchwajtz who should be associated with the remodeling of the manor house, performed probably shortly after its purchase, towards the end of the 1880s or in the early 1890s. Research indicates that the remodeling project, which saw the manor house extended to include two dormers in the central part of the roof and its facades a new external and internal décor in the spirit of eclecticism, was carried out in a single phase. In its essential form, the manor house was given an appearance that has not changed until the present. The Baroque Revival style of the facades was adapted to the character and massing of the building, while in the case of interiors, mostly forms typical of late-nineteenth urban architecture were used, in the spirit of Classical Revival and broadly understood historicism.

Niewątpliwie z jego osobą należy wiązać przebudowę dokonaną prawdopodobnie niedługo po zakupie, pod koniec lat osiemdziesiątych lub na początku dziewięćdziesiątych XIX wieku. Badania wskazują na jednofazowość przebudowy, w wyniku której dwór rozbudowano o dwie facjaty w części środkowej dachu wraz z nadaniem elewacjom nowego wystroju zewnętrznego i wewnętrznego w duchu eklektyzmu. W zasadniczej formie obiekt uzyskał wówczas dzisiejszy wygląd. Zastosowaną stylistykę neobarokową elewacji dostosowano do charakteru i bryły budynku, natomiast we wnętrzach korzystano na ogół z form typowych dla architektury miejskiej końca XIX wieku w duchu neoklasycyzmu i ogólnie rozumianego historyzmu.

Zakres przeprowadzonych prac był niewątpliwie poważny: naprawiono konstrukcję, wzmocniono fundament i podmurówkę z zastosowaniem cegły, być może naprawiano lub wymieniono odcinki zniszczonych bierwion ścian zewnętrznych i wewnętrznych (w przypadku tych drugich drewno zastępując odcinkami ścian murowanych z wykorzystaniem cegły rozbiórkowej z różnych okresów budowy obiektu). Przebudowano lub wzniesiono od nowa trzony kominowe, skrajne łącząc i powiększając, i w ten sposób uzupełniając komin południowy o wędzarnię. Lokalizacja nowej konstrukcji ścian facjat spowodowała duże zmiany w obrębie więźby dachowej: jej część centralną całkowicie rozebrano, wykorzystując wtórnie pojedyncze, dobrze zachowane elementy do wykonania konstrukcji ścian facjat i nowego dachu nad nimi. Wymieniono część zniszczonych lub uszkodzonych elementów więźby dachu (zwłaszcza w połączeniach szczytowych) i belek stropowych, a prawdopodobnie całość pokrycia dachu, stosując gont drewniany. Elewacje zewnętrzne ścian parteru i facjat pokryto w całości nowym szalunkiem o bogatej formie, konstruowanym z profilowanych desek i listew drewnianych imitujących skomplikowany detal architektoniczny, nawiązujący do budynków murowanych. Zdemonstrowano gzymsy z profilowanych belek, zamieniając je na gzymsy deskowe, a stare, dobrze zachowane elementy wmontowano wtórnie jako podparcie krokwi w połączeniach północnej i południowej więźby. W całości wymieniono i ujednolicono stolarkę okienną oraz zewnętrzną stolarkę drzwiową. W elewacji ogrodowej zaplanowano nowy taras, komunikując go z wnętrzem budynku parą dodatkowych drzwi bocznych, przerobionych z dotychczasowych okien prowadzących z pomieszczeń po obu stronach salonu. Dodatkowo w osiach środkowych obydwu facjat wykonano niewielkie balkony, wykorzystując w tym stalowe elementy prefabrykowane wsporników i balustrad. Elementy stalowe zostały również użyte przy dekoracji otworów w zwieńczeniu szczytów facjat oraz dekoracji ich szczytów.

Równie duży zakres prac wykonano we wnętrzu obiektu. Zachowano w całości pierwotny układ ścian wraz z rozmieszczeniem większości otworów drzwiowych pośrodku ścian wewnętrznych. Pojedyncze drzwi przesunięto jedynie w sieni głównej, gdzie kolidowały z nowo wykonanymi schodami na poddasze, oraz w sionkach bocznych. Wnętrza pokryto tynkami wa-

The scope of this project was undoubtedly considerable. The structural system of the building was repaired, its footing and masonry base were reinforced using brick, and perhaps sections of damaged logs in the external and internal walls were either repaired or replaced using reused brick from various periods of the building's construction. The chimney stacks were either remodeled or reconstructed, combining and enlarging the outer stacks, and thus extending the southern chimney allowing food to be smoked. The placement of the new structure of the dormer walls led to significant changes within the roof truss, with the central part of the truss completely dismantled, reusing a small number of well-preserved elements to build the dormer walls and the new roof above them. A portion of the damaged or destroyed elements of the truss was also replaced (especially in the gable surfaces) and ceiling beams. The entirety of the roofing was also probably replaced, but wooden shingles continued to be used. The external facades of the ground floor and the dormers were entirely covered with new wooden siding with a very rich form, constructed using profiled boards and laths that imitated architectural detail associated with masonry buildings. The existing cornices from profiled beams were dismantled and replaced with board cornices, while the elements that had been in good condition were reinstalled as a support for rafters in the northern and southern sections of the roof structure. The windows and external doors were completely replaced and unified. A new terrace was built adjacent to the garden-facing facade, connected with the interior of the building via a pair of additional side doors installed in place of previous windows that had led to rooms on both sides of the living room. In addition, small balconies were built in the central axes of both dormers, using steel prefabricated cantilever and balustrade elements. Steel elements were also used in the decoration of openings in the tops of the dormer gables and the decoration of their gables themselves.

The scope of work in the interior of the building was equally extensive. The original wall layout of the building was entirely preserved, along with the placement of most doors in the centers of internal wall sections. Only a few doors were moved in the main hall, where they clashed with a new set of stairs to the attic and in the side halls. The interiors of the building were entirely covered with lime plasterwork on reed wattle mats, which were also used as ceiling lining. The living room and dining room, as the most formal spaces, were decorated with gypsum molding in the form of facets and rosettes placed in central points, yet the old wainscoting in the lower wall sections was retained. Rosettes were also installed in the other spaces of the central part of the manor house. The main hall retained its formal appearance and included a new set of wooden stairs that included steel elements, as well as decorative molding frames around doors to the

piennymi na matach trzciniowych, wykonano także podsiębitki stropów. Salon i jadalnię, jako pomieszczenia najbardziej reprezentacyjne, ozdobiono gipsowymi sztukateriami w formie faset i rozet ulokowanych w centralnych punktach, pozostawiono jednak dawne boazerie dolnych partii ścian. Rozety wykonano również w pozostałych pomieszczeniach części centralnej. Reprezentacyjny wygląd otrzymała sień główna, w której znalazły się nowe schody drewniane z wykorzystaniem elementów stalowych oraz ozdobne obramienia sztukatorskie otworów drzwiowych do salonu i pokoju północnego. Przesunięty otwór drzwiowy do pokoju południowego wyposażono w ozdobną stolarkę rokokową pochodzącą z pierwszej fazy budowy dworu. Sporządzono nowe parkiety i piece; pochodzący z tych prac piec kaflowy o bogatym zdobieniu zachował się w dawnym salonie. Wymieniono całość stolarki drzwiowej, a część starych drzwi o dekoracji rokokowej wykorzystano wtórnie w nowo powstałych pomieszczeniach w facjatach.

Budowa facjat powiększyła powierzchnię dworu o dwa nowe pomieszczenia na piętrze. W chwili obecnej trudno jednoznacznie zdefiniować funkcję tych pomieszczeń. Raczej nie była ona mieszkalna, gdyż nie były one ogrzewane, chyba że użytkowano je okazjonalnie, wyłącznie w okresie letnim. Funkcji gospodarczej pomieszczeń przeczą natomiast reprezentacyjne schody prowadzące na piętro oraz sposób ich wykończenia, ze ścianami i z sufitami pokrytymi tynkiem, ozdobną stolarką rokokową drzwi i okienną z wyjściem na balkony, oraz ujednolicenie całości wnętrza warstwami malarskimi w kolorze zbliżonym do bieli perłowej. Być może można rozwinąć spostrzeżenia Moniki Petsch, autorki studium historycznego dworu, która wskazała na podobieństwa dekoracji frontów facjat do dekoracji drewnianych synagog [Petsch 1978, s. 26–27]. W tym kontekście pomieszczenia w facjatach można postrzegać jako prywatną salę modlitewną związaną z religią wyznawaną przez nowego właściciela dworu. Zgodnie z zasadami kształtowania takich obiektów duże pomieszczenie nad salonem mogło być właściwą salą, w której modlili się mężczyźni członkowie rodziny Buchwajtzów – z oknem skierowanym na wschód oraz drzwiami wejściowymi na jego osi po przeciwległej stronie – poprzedzoną drugim pomieszczeniem pełniącym funkcję przedsionka i być może babinca dla kobiet. Budowa prywatnej sali modlitewnej w dworze w Koźniewie może znaleźć uzasadnienie w dużej odległości miejscowości od najbliższych synagog (ok. 20 km), znajdujących się w Ciechanowie, Nasielsku czy Nowym Mieście nad Soną.

Dawid Buchwajtz był właścicielem Koźniewa do roku 1909. Po nim majątek kupili na publicznej licytacji Wacław Kownacki z żoną Ksawerą oraz Stanisław Kędzierski, który mieszkał w dworze przez cały okres międzywojenny. W chwili sprzedaży budynek, po niedawnym generalnym remoncie, znajdował się w dobrym stanie zachowania i nie wymagał prac naprawczych. Jedynie stwierdzone w trakcie badań zmiany dotyczą likwidacji balkonu w facjacie frontowej w związku z wykonaniem zadania przed wejściem głównym, do budowy

living room and the northern room. The door to the southern room was moved and equipped with decorative Rococo elements from the first phase of the manor's construction. New parquets and masonry heaters were installed, and a masonry stove with rich decoration from this round of construction work has survived in the former living room. All the doors and jambs were replaced, with some old Rococo doors reused in new rooms in the dormers.

The construction of the dormers extended the area of the manor house to include two new spaces in the attic. At present it is difficult to precisely determine the function of these spaces. It is probable that they were not residential spaces, as they were not heated, unless they were used only occasionally during summer. Their service function is likewise ruled out by the formal stairs that lead to the upper level and their finishes, with walls and ceilings covered in plasterwork, and decorative Rococo doors and windows, with balcony exits and the unification of the entirety of the interiors with paints similar in color to pearl white. Perhaps one could risk the hypothesis and develop the observations noted by Petsch, who authored the manor house's historical study, indicating at the similarities between the décor of the dormer fronts and those of wooden synagogues [Petsch 1978, p. 26–27]. In this context, the rooms in the dormers can be seen as a private prayer hall linked with the religion professed by the new owner. In accordance with the principles of designing such buildings, the large space above the living room may have been the prayer hall proper used by the male members of the Buchwajtz family, with a window facing east and a door on its axis on the opposing side, preceded by a second space that acted as a vestibule and a women's prayer room. The construction of a private prayer hall in the manor house in Koźniewo can be justified by the considerable distance of the locality to the nearest synagogues (around 20 km), which were located in Ciechanów, Nasielsk, or Nowe Miasto and Soną.

Dawid Buchwajtz was the owner of Koźniewo up to 1909. Afterwards, the estate was purchased at public auction by Wacław Kownacki, his wife Ksawera, and Stanisław Kędzierski, with the latter inhabiting the manor house for the entire interwar period. At the moment of sale, the building, after a recent general renovation, was probably in good condition and did not require repairs. The only alterations found during the investigation involved the removal of the balcony in the frontal dormer as a result of building a canopy above the main entrance, the addition of a porch or veranda in the northern facade, and the addition of a vestibule inside the main hall, which stylistically referenced the existing stair decoration.

After the outbreak of the Second World War, the estate was taken over by the Germans and was managed by a German administrator. There is no information about any sort of renovation work being

ganku lub werandy w elewacji północnej oraz montażu wiatrołapu wewnątrz sieni głównej, stylistycznie nawiązującego do dekoracji schodów.

Po wybuchu II wojny światowej majątek zajęty został przez Niemców; zarządzał nim administrator pochodzenia niemieckiego. Nie mamy żadnych informacji o pracach remontowych w tym czasie. Po zakończeniu działań wojennych, na mocy reformy rolnej z roku 1946, majątek przeszedł na własność Skarbu Państwa. Grunty orne, pastwiska i lasy rozparcelowano, a dwór z parkiem przeznaczono na szkołę podstawową. Zmiana funkcji i adaptacja na szkołę wymusiła liczne zmiany, w początkowym okresie związane przede wszystkim z likwidacją niepotrzebnych elementów i dostosowaniem pomieszczeń do funkcji klas. Zlikwidowano taras ogrodowy w elewacji tylnej oraz zamurowano lub przerobiono na okna prowadzące na niego drzwi w ścianie wschodniej. Wymieniono większość stolarki okiennej i niektóre drzwi. Przed szkołą zlikwidowano podjazd wraz z ozdobnym murkami i schodkiem zadaszenia frontowego. W elewacji północnej rozebrano ganek lub werandę i zamurowano okna pomieszczeń narożnych. Około 1960 usunięto gontowe pokrycie dachu, zamieniając je na płyty eternitu falistego. Planowano również adaptować całość poddasza budynku na mieszkania dla nauczycieli, w związku z czym wykonano lukarny doświetlające strych, przekształcając część zachowanej XVIII-wiecznej konstrukcji dachu. We wnętrzach zamurowano niektóre otwory drzwiowe oraz podczas remontów wymieniono większość tynków ścian, pozostawiając XIX-wieczne podświetlone stopów i ozdobne sztukaterie. Ściany większości pomieszczeń w strefie przyziemia pokryto współczesnymi boazeriami deskowymi, zlikwidowano lub poszerzono pierwotny otwór pomiędzy pomieszczeniami dawnego salonu i jadalni, usuwając ścianę na całą szerokość pomieszczeń, by utworzyć aulę i salę gimnastyczną.

Obiekt poddawany był bieżącym remontom, wykonywanym na ogół systemem gospodarczym, bez dbałości o wartości zabytkowe i elementy historycznego wystroju. Przeważały kwestie funkcjonalne i ekonomiczne, stopniowo wpływając na wygląd obiektu oraz systematyczne pogarszanie się jego stanu technicznego. Modernizując obiekt, z czasem wyposażono go w niezbędne instalacje, zlikwidowano dawne parkiety, a w roku 1996 wymieniono przeciekający eternit na blachę stalową, przy okazji likwidując niepotrzebne lukarny w połaciach dachu i odtwarzając w ich miejscu układ konstrukcji dachu. W sieni głównej wybudowano toalety oraz wydzielono przestrzeń pod schodami na szatnię, a pomiędzy dawnym salonem i jadalnią ponownie wybudowano ścianę oddzielającą obydwie pomieszczenia. Pomimo wprowadzanych zmian substancja zabytkowa dawnego dworu przetrwała okres powojennych remontów i modernizacji zaskakująco kompletna, umożliwiając badania prowadzących do rozpoznania chronologii poszczególnych części zabytku, określenia czasu ich wzniesienia i ewentualnych przekształceń oraz zastosowanych technik i technologii budowlanych.

done on the manor house during this time. After the war ended, based on an agricultural reform enacted in 1946, the estate became state property. Farmland, pastures and forests were parcellated, and the manor house and park were converted into a primary school. The adaptive reuse as a school required a range of alterations, with the initial period primarily featuring the removal of unnecessary elements and adapting the spaces into classrooms. The garden terrace near the posterior facade was dismantled and the doors leading to it in the eastern wall were either walled up or converted into windows. Most of the windows and some doors were replaced. The approach in front of the school was demolished, along with decorative walls and the step of the frontal canopy. The porch or veranda in the northern facade were dismantled and the windows to corner rooms were walled up. Around 1960, the shingled roofing was replaced with eternit corrugated sheets. There were also plans to adopt the entirety of the building's attic into living spaces for teachers, as a result of which additional dormers were built to admit light into the attic, converting a portion of the surviving eighteenth-century roof structure. Certain internal doors were walled up, with most of the plasterwork replaced during renovation, while retaining nineteenth-century ceiling lining and decorative molding. The walls in most spaces on the ground floor were covered with contemporary board wainscoting, and the original opening between the former living room and dining room were widened, with the wall separating the two spaces removed, forming a large space that served as an auditorium and gymnastics hall.

The building was subjected to routine renovation work which was performed mostly by the owners themselves, without regard for monumental values and elements of historical décor. Functional and economic considerations prevailed, gradually influencing the appearance of the building the leading to the systematic deterioration of its technical condition. During the building's modernization, it was equipped with the necessary utilities, while also removing the old parquet, and in 1996 the leaky eternit roofing was replaced with steel sheets, which was accompanied by the demolition of unnecessary dormers in the roof and the recreation of the where they had been. Restrooms were built in the main hall, and the space was underneath the stairs was adapted into a cloakroom. Between the former living room and dining room, a wall was once again erected to separate the two spaces. Despite these alterations, the historical substance of the old manor house survived the period of post-war renovations and modernizations in a surprisingly complete state, allowing for the present-day investigation and identification of the chronology of the monument's sections, determining the period of their construction or possible alterations, and determining the construction techniques and technologies used.

Podsumowanie

Badania architektoniczne dworu w Koźniewie Wielkim potwierdziły XVIII-wieczną genezę zabytku wzniesionego około roku 1780 dla chorążego raciańskiego Antoniego Zielińskiego. Szczegółowa analiza obiektu wykazała, że zachowana jest większość pierwotnej struktury budowlanej ścian, stropów i konstrukcji dachowej oraz jego charakterystyczna bryła nakryta wyniosłym dachem łamanym. Wyjątkową wartością dworu jest zachowane bez istotnych przekształceń barokowe rozplanowanie wnętrza z pozostałościami dekoracji rokokowej drewnianych boazerii ścian i skrzydeł drzwiowych. Badania pozwoliły też powiązać XIX-wieczną przebudowę z osobą warszawskiego kupca Dawida Buchwajtza; w jej wyniku w przestrzeni dachu wykonano charakterystyczne facjaty, a na elewacjach bogatą dekorację snycerską o stylizyce neobarokowej. W efekcie dwór uzyskał obecny wygląd, w nieznacznym stopniu zmieniony w okresie powojennych remontów i modernizacji.

Dwór koźniewski jest jednym z najbardziej wartościowych przykładów drewnianej barokowej siedziby ziemiańskiej charakterystycznej dla ziem Rzeczypospolitej w XVIII stuleciu. Stan zachowania obiektu sprawia, że konieczne jest przeprowadzenie prac zabezpieczających i remontowych, z zachowaniem historycznej struktury materialnej budynku oraz formy odpowiadającej wyglądowi i wyposażeniu dworu pod koniec XIX wieku. Niezbędne jest też znalezienie nowej funkcji, niekolidującej z zabytkowym charakterem obiektu oraz nieprowadzącej do utraty wartości zabytkowych w procesie remontu i adaptacji.

Conclusions

The architectural investigation of the manor house in Koźniewo Wielkie confirmed the eighteenth-century genesis of the monument, built around 1780 for Raciaż chorąży Antoni Zieliński. A detailed analysis of the building found that a majority of the original structural substance of the walls, ceilings and roof structure of the building survived, as did its distinctive massing, covered with an impressive combination roof. The preservation of the Baroque internal plan with remains of Rococo décor in the form of wooden wall wainscoting and door leaves. The investigation also allowed for the linking of the nineteenth-century remodeling of the building with the Warsaw-based trader Dawid Buchwajtz, as a result of which distinctive dormers were installed on the roof, and a rich Baroque Revival woodwork décor was applied to the facades. As a result of work carried out towards the end of the nineteenth century, the manor house received its present-day appearance, which was only slightly altered over a period of post-war renovations and modernizations.

In the light of these findings, the Koźniewo manor house is one of the most valuable cases of a wooden Baroque landowner's residence, distinctive for the lands of Poland in the eighteenth century. The building's state of preservation leads to the necessity of performing urgent protective and renovation procedures, which should lead to the preservation of the building's material structure and the form corresponding to the manor house's appearance from the end of the nineteenth century. It is also necessary to find a new use that would not clash with its historical character and that would not lead to the potential and actual loss of monumental values in the planned process of renovating and adapting it.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

„Księgi hipoteczne majątku Koźniewo”, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Warszawie, Oddział w Pułtusku, sygn. 76, 77.

„Plan Dóbr Koźniewo Wielkie w powiecie pułtuskim, woj. warszawskiego położonych”, oryg. 1884, przerys 1943, Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Zbiory Kartograficzne, sygn. 725–20.

Opracowania / Secondary sources

Jaroszewski Tadeusz S., Gierlach Marek, *Po pałacach i dworach Mazowsza*, t. 3, Warszawa 1998

Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. 10: *Dawne województwo warszawskie*, red. Galicka Izabella, Sygietyńska Hanna, z. 1: *Ciechanów i okolice (d. powiat ciechanowski)*, oprac. Izabela Galicka, Hanna Sygietyńska, Zofia Kossakowska, Janina Rutkowska, Warszawa 1977.

Libicki Marcin, Libicki Piotr, *Dwory i pałace wiejskie na Mazowszu*, Poznań 2009.

Ługowski Piotr, *Z gościną u Fontanów w Brześćcach. Szlakiem XVIII-wiecznych siedzib mazowieckiej szlachty w drewnie utrwalonych*, [w:] *Poza Warszawą*, red. M. Wardzyński, t. 3, Warszawa 2020.

Małowiecki Ryszard, *Problematyka dworów i ich ochrony (na przykładzie woj. ciechanowskiego)*, „Mazowsze” 1994, nr 1.

Mysiakowski M.M., *Koźniewski spleen, czyli na tropie szlacheckiej bożnicy*, „Tygodnik Ciechanowski” 7 czerwca 2011, http://www.sonsk.pl/asp/pl_start.asp?typ=14&menu=326&strona=1&sub=267.

Rozbicka Małgorzata, *Siedziby średniej i drobnej szlachty na północno-zachodnim Mazowszu w drugiej połowie XVIII i pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 1999.

Ruszczyk Grażyna, *Architektura drewniana w Polsce*, Warszawa 2009.

Żabicki Jacek, *Leksykon zabytków architektury Mazowsza i Podlasia*, Warszawa 2010.

Dokumentacja / Documentation

Petsch Monika, „Koźniewo Wielkie. Dwór drewniany. Studium historyczne opracowane na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Ciechanowie”, mps w archiwum WUOZ w Warszawie, Delegatura w Ciechanowie, Warszawa 1978.

Rudnicki Wojciech, „Stan zachowania oraz projekt konserwacji drewnianego dworu w Koźniewie

Wielkim”, praca inżynierska w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

Warchoń Maciej, Zawałek Eugeniusz, „Sprawozdanie z badań architektonicznych drewnianego dworu w Koźniewie Wielkim, gm. Sońsk, pow. ciechanowski, woj. mazowieckie”, t. 1–2, mps w archiwum WUOZ w Warszawie, Delegatura w Ciechanowie, Otrębusy 2020.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

<http://mazovia.genealogiapolska.pl/date/zielinscy.htm>.

¹ Jeśli za wiarygodną przyjąć informację, że Koźniewo Wielkie wraz z wsiami Czaplice, Zaręby, Koty i Rycice wniosła w posagu Katarzyna Sutkowska, żona Antoniego Zielińskiego [<http://mazovia.genealogiapolska.pl/date/zielinscy.htm>].

² Datowanie oparto na wynikach badań dendrochronologicznych drewna konstrukcji ścian i dachu dworu opraco-

wanych przez Tomasza Ważnego w 2020 r.; pełne sprawozdanie z badań zob. [Warchoń, Zawałek 2020].

³ Szerzej zagadnienia warsztatu i technik budowlanych oraz systematyki zastosowanych przy budowie dworu rozwiązań zostały omówione w wynikach badań architektonicznych; zob. [Warchoń, Zawałek 2020].

Streszczenie

Celem opracowania jest rekonstrukcja historii budowlanej i przekształceń drewnianego dworu w Koźniewie Wielkim na północnym Mazowszu, w oparciu o przeprowadzone w roku 2020 badania architektoniczne zabytku. W ich wyniku uzupełniono wiedzę o czasie budowy dworu i jego późniejszych przekształceniach oraz rozpoznano użyte techniki budowlane. W trakcie badań ustalono, że budynek dworu zbudowano około 1780 dla chorążego raciąskiego Antoniego Zielińskiego. Do chwili obecnej zachowana jest większość pierwotnej struktury budowlanej ścian, stropów i konstrukcji dachowej obiektu oraz jego charakterystyczna bryła nakryta wyniosłym dachem łamanym. W końcu XIX wieku dwór przebudowano dla warszawskiego kupca pochodzenia żydowskiego Dawida Buchwajtza. Wykonano wówczas facjaty w partii dachu oraz bogatą dekorację snycerską elewacji o stylistyce neo-barokowej. Przeprowadzone badania dworu umożliwiły uzyskanie wielu cennych informacji o jednym z najciekawszych przykładów drewnianej, barokowej architektury dworskiej na Mazowszu.

Abstract

The objective of this paper is to present a reconstruction of the construction and transformation history of the manor house in Koźniewo Wielkie in northern Mazovia, based on an architectural investigation of the building performed in 2020. As a result of this investigation, gaps in the knowledge about the period of the manor house's construction and its later alterations were filled and the construction techniques used were identified. The investigation found that the manor house building was constructed around 1780 for Raciąg chorąży Antoni Zieliński. The majority of the original structure of the walls, ceilings and roof truss of the building survived, as did its distinctive massing, covered with an impressive combination roof. Towards the end of the nineteenth century, the manor house was remodeled for Warsaw-based trader of Jewish descent, Dawid Buchwajtz. This period saw the construction of dormers in the roof and of rich woodwork décor in the facade in the Baroque Revival style. The investigation of the manor allowed for the procurement of valuable information about one of the most interesting specimens of wooden Baroque manorial architecture in Mazovia.